

Sevärda utlänningar: om turism

När vi åker på semester tittar vi på omgivningen med en speciell nyfikenhet. Vi tittar på det vi möter och förväntar oss att det ska ge oss något. Men en turist kan inte åka vart som helst och bara ställa sig och glo. På platser som inte formulerats som sevärdheter riskerar man att bli ifrågasatt och rentav arresterad om man alltför nyfiket betittar livet runt omkring. Är det en spion? En terrorist? Ett pervo?

Turismens världskarta är organiserad runt de stora sevärdheterna. Endast ett fåtal destinationer klarar sig utan en större sevärdhet. De maldiviska öarna är väl det tydligaste exemplet – men även där framställs i och för sig själva de små paradisiska öarna och korallrevens fiskar som sevärdheter. På andra håll har man utifrån de magra förutsättningar som ges försökt göra mesta möjliga: arkeologiska utgrävningar är ett säkert kort. På Mallorca har man istället kring Frederic Chopins och George Sands tre månader långa vistelse i byn Valdemosa konstruerat en av öns huvudattraktioner, och ett besök i byn har blivit ett måste för alla öns dagsturer trots att inget egentligen finns att se.

Vad är då en sevärdhet? Vad tycker du är sevärt? *Det är viktigt att poängtera att turister inte fritt väljer vad de vill se. Vad som är sevärt har redan etablerats av reseberättare, guideböcker och reklamkampanjer.* Det gör att varken lokalbefolkning, turister eller reseföretag själva kan bestämma vad som skall klassas som en sevärdhet.

*

Volemdams målade kulisser

Något slags samarbete måste till för att en plats ska kunna konstrueras som ett sevärt resmål. Här finns viktiga och intressanta skillnader mellan till exempel folkdräktsbyar i Holland och många utomeuropeiska resmål som till exempel Marrakech. I Holland har de lokala aktörerna haft utrymme att som hotelldirektören Leendert Spaander i Volendam under slutet av 1800-talet

marknadsföra sin ort som turistmål, eller att som invånarna i den närliggande staden Urk inte anpassa sig till turismen och således inte heller bli något turistmål. Spaander hjälpte brittiska och amerikanska konstnärer som kom till Volendam för att framställa byn som ett tecken på något genuint och äkta. Genom illustratörer och konstnärers arbete i Volendam kom bilder därifrån att figurera så frekvent i böcker, planscher, magasin och annonser att de för många blev synonyma med Holland. Konstnärerna kartlade och avbildade allt som var omodernt, annorlunda och iögonfallande. Turismen på orten utvecklades utifrån konstens bild av byn och besökare kom för att se det som konstnärerna skildrat.

Runt sekelskiftet inträdde moderniseringen allt starkare även i Volendam och många unga övergav seder och dräkter och flyttade till städerna. De gammaldags pittoreska vyer som konstnärerna var beroende av blev allt svårare att finna. Leendert Spaander var som alltid behjälplig och lät då inreda ett rum i sitt hotell för att skapa en 'gamla Volendam'-miljö som kunde fungera som ateljé för målarna. *Redan vid sekelskiftet satt befolkningen – uppklädda i helgdagskläder och mot betalning – modell i ett speciellt förfärdigat rum för att leva upp till de stereotyper konstnärerna skapat under slutet av 1800-talet.* Som på så många andra platser var det också i Volendam helgdagsdräkten som lyftes fram och blev till den folkdräkt man visade upp för besökare och som sedan kom att bli känd som den traditionella volendamska dräkten. Men trots att det lokala livet stöptes till en stereotyp sevärdhet, så utvecklades turismen i Volendam alltså i ett samarbete mellan lokala entreprenörer och utländska besökare.

*

Orientaliska fantasier i Marrakech

I Marrakech och många andra kolonier kände europeiska resenärer däremot inte något vidare behov av att samverka med lokalbefolkningen. Redan under 1700-talet mottog Marrakech en del europeiska besökare, men det var först under den franska protektoratstiden som de första turisthotellen byggdes. Marrakech besöktes bland annat vid sekelskiftet av den cyklande britten Budgett Meakin som fick motta meddelande av självaste vesiren Ba Ahmad. Det var en uppmaning om

att inte cykla inom stadsmurarna med hänvisning till att ett sådant beteende inte hörde hemma i Marocko. *"But we had our ride"*, som Meakin lakoniskt skriver. Hos Meakin finns ingen tanke på att lyssna ens till Marockos mäktigaste man. Han och hans resesällskap gör vad de behagar utan hänsyn till vad som anses passande i det lokala sammanhanget. Marocko koloniserades med våld och turismen etablerades i Marocko och Marrakech under fransk regim. Marrakech invånare hade att foga sig efter de besökandes önskemål och den bild av Marrakech som gavs av turistindustrin kom också att vila helt på orientalismens etablerade fantasier. Marrakechs eget orientalistiska centrum är torget Djema el-Fnaa, dit alla marknadsförare riktar sina blickar. Där finns allt: myller, dofter, brokigt liv, kolorit, medeltid. Alla orientalismens kodord och fantasier får rum i Marrakech.

*

Den registrerande blicken

Inom turismen framstår världen som något man kan titta på utan att delta. I upptagenheten av det synliga blir det tydligt att utlandsturismen är väldigt modern – att den speglar modernitetens världsförståelse. Men turismen har inte ägnats så mycket uppmärksamhet av forskarvärlden. Den moderna samhällsanalysen har varit inriktad på den produktiva delen av mänsklig verksamhet. Konsumtion och fritid har inte setts som så avgörande och har en tämligen undanskymd plats i de samhällsfilosofiska klassikernas världsbild. Saker har emellertid börjat ändras och idag talar allt fler om turismen som en ofrånkomlig del av moderniteten. Allt fler har kommit underfund med att vi genom att fundera över hur vi beter oss när vi tar semester från vardagen kan upptäcka och förstå aspekter av 'det normala' samhället som den mer produktionsfixerade analysen missat. *Man kan rent av säga att turistandet framstår som ett viktigt kännetecken på att man är en modern människa.*

Människor har naturligtvis rest i alla tider, inte bara för att arbeta, eller för att köpa och sälja grejer. Men det verkar som om resandet ändrade karaktär någon gång mellan 1600-talet och 1800-talet. Tidigare var resan bland annat ett tillfälle för samtal och samvaro med de människor man besökte. Efter upplysningen blev resandet däremot allt oftare till en slags ögonvittnesobservation av de besökta.

Turismen är – till skillnad från resor där man besöker människor och är deras gäster – en konsumtion av sevärd platser och företeelser. Men vad är då sevärt? Det ’annorlunda’ verkar alltid ha haft mycket lättare att fånga blickens intresse. Det framstår som om vi behöver ett visst avstånd till det betraktade för att kunna uppfatta det: det välbekanta är inte iögonfallande.

Detta framhållande av blickens betydelse i turismen och moderniteten hämtar inspiration ur Michel Foucaults författarskap. Inom alla modernitetens kunskapsgenrer fann Foucault en ny blick, en blick som isolerar och särskiljer och utövar makt över det och dem den beskådar. En viktig del av det moderna sättet att betrakta världen är att man inte intresserar sig för det enskilda som enskilt. En patient är till exempel inte främst en sjuk människa, utan det oändligt upprepbara patologiska faktum som kan återfinnas hos alla patienter som lider på samma sätt. Foucault menar att uppkomsten av den kliniska medicinen och dess blick är ett av de tydligaste exemplen på den förändring av de grundläggande erfarenhetsstrukturerna som enligt honom inträdde vid 1700-talets slut. Moderniteten innebar att en mer självsäker blick som betraktar och registrerar blev dominerande, snarare än en blick med ett moraliskt ansvar gentemot den betraktade.

Den ideala moderna människan var vetenskapsmannen som skulle vara en objektiv betraktare, ett tyst vittne som såg utan att synas eller påverka det beskådade. Men inte vem som helst kunde kvalificera sig som objektiv. En kvinna kunde till exempel bese ett experiment eller ett skeende, men kvinnor betraktades i allmänhet inte som tillförlitliga, rationella vittnen. Det oengagerade, känslolösa sanningssägandet från en objektiv plats (en kultur utan kultur) var per definition maskulint och europeiskt.

Men moderniteten innebar inte bara ett nytt sätt att se på världen. Den är också förknippad med framstegstänkande. Enligt en formulering från *Kommunistiska manifestet* innebär moderniteten att ”allt fast och beständigt förflyktigas”. *Hur upplever man då att man hela tiden är stadd i förändring? Jo, en grundläggande förutsättning är att uppleva att andra står stilla.* Vi lämnar inte bara historien bakom oss, utan hela den övriga världen. Inom antropologin har man ägnat sig åt att beskriva hur alla

de som inte följde med i historiens utveckling levde sina primitiva liv. Där frågade man sig inte som de spanska erövrarna i Sydamerika huruvida vildarna var mänskliga, utan snarare hur långt tillbaks i historien de befann sig.

*

Igenkännande till varje pris

Moderniteten inte bara betraktade världen med en dominant blick. Dominansen tog sig också handfasta uttryck i den europeiska kolonialismen. Och turismens världskarta har ritats ovanpå kolonialismens. Det var kolonialismen som bestämde var turisterna obehindrat kunde söka sin tillfredsställelse och var de var tvungna att ta hänsyn till vad de lokala invånarna ville visa fram.

I dag kan Världsbankens och Internationella valutafondens liberaliseringsprogram uppfattas som de anpassningsinstrument som tvingar lokala ekonomier att inordna sig under turismens krav. För att få tillgång till utländsk valuta gäller det att locka turistindustrin till sig. Som turistland är det då viktigt att framställa sig entydigt och klart. Framställningen måste förmedla något som väcker igenkännande geklang hos betraktaren.

Den schweiziska turistbyrån använder de etablerade symbolerna för sitt land – det vill säga berg, snö, kor, ostar och klockor. Bilder som var etablerade redan hos det tidiga artonhundratalets romantiska turister som vurmade för Rousseau och ville vandra i brevromanen *Julies* kulisser. Andra exempel på väletablerade symboler är skotska säckpipeblåsare i kiltar, holländska tulpaner och folkdräkter, och det gröna Irland. Alla marknadsförare är medvetna om slagkraften i de entydiga och igenkända nationssymbolerna. Det är ett språk som alla måste anpassa sig till om de vill vara med och sälja sig som turistland.

Nationssymbolen måste vara något som känns igen och slår an i köparnas föreställningsvärld. Att försöka byta symboler är både dyrt och tidskrävande. I den logik som säger att det går ut på att locka mesta möjliga kunder nu, är det en dålig strategi att förvirra kunden genom att vilja vara något annat än vad den etablerade bilden säger. Det är slående hur lång historia de allra flesta nationssymboler har. De var alla

väletablerade redan när turistnäringen började växa under 1900-talets början. Det var samma alper, tulpaner och kiltar då som nu. Men det verkar ju innebära att de postkoloniala länderna är bundna till de bilder av dem som kolonialismen skapat. Vad innebär det?

I dag är turismen ett globalt fenomen som är mycket betydelsefullt för konstruktionen av etnicitet, framförallt i Syd. Etniciteter är viktiga objekt för turismens blick och etniska kulturer omformuleras eller rentav omskapas i en dialog mellan turister, turistföretag, lokalbefolkningar och stater. Det gör att etniska grupper genom att utveckla de aspekter av sin kultur som väcker turismens intresse ibland kan lyckas tillskansa sig en friare roll gentemot staten genom att bli värdefull exportprodukt. Det kan också göra stater mer intresserade av att respektera sina etniska minoriteter. Turismen skulle alltså ge minoriteter en möjlighet att få en politisk röst genom att de är i besittning av en efterfrågad vara som inte kan tas ifrån dem eftersom de själva är själva varan. Exempel kan hämtas från Bali där många menar att den balinesiska kulturen stärkts av turismens intresse för dess riter, danser och hantverk. Men jag menar att vi bör fundera lite mer över vilka roller balineserna och andra lokalbefolkningar förväntas spela.

Det stora problemet för de etniska minoriteter som försöker förhandla sig till en position i världen med hjälp av turismen är att de egentligen inte är en del av varan. Varan är bara förbunden med dem så länge som de fogar sig under sevärdhetens krav. Det vanligaste i turism som besöker och betittar 'exotiska' etniska grupper är den ekonomiska betydelsen av besöken för varje specifik del är större för mottagarna än för de företag som producerar resorna. Små lokala säljare av sin spännande etnicitet möter stora multinationella reseföretag som nästa säsong lika gärna kan styra sina flygplan till någon annan destination. De säljer dessutom fantasier som ingen etnisk grupp kan säga sig vara ursprung till. Vi kan ofta lika gärna projicera våra kolonialistiska drömmar om det annorlunda och äkta på någon annan. Ibland projiceras de på balineserna, ibland rent av på Disneys iscensättningar. För att behålla turismens intresse måste de lokala samhällena se till att vara de som bäst iscensätter turisternas drömmar om det ickemoderna. Marknadsföringens logik konserverar en kolonialistisk världsbild.

*

Klädfixering

Ett av turistblickens populäraste objekt är som framskymtade i exemplet från Volendam människor i traditionell klädedräkt och med traditionell, äkta livsstil. Varför är det så? Folkdräkten (eller andra slags 'autentiska' klädedräkter) är det mest synliga tecknet på den tidlösa, ursprungliga äkthet som gått förlorad i moderniseringen. Att inte klä sig enligt senaste mode är ett av de tydligaste uttrycken för att inte vara modern. Intresset för folkdräkter är dessutom ett tydligt tecken på turismens fokus på yta.

Det kan förefalla naturligt att en klädedräkt som starkt skiljer sig från besökarnas väcker uppmärksamhet. Det som är anmärkningsvärt är hur ofta kläderna är det enda i människors liv som väcker turistindustrins intresse. *Många människor är i resehandböcker eller turistbroschyrer inget annat än sin klädedräkt, och beskrivningarna av dem skulle ofta passa in i till exempel en fågelbok.* Människor reduceras till estetisk yta och kulturbärare, till objekt. Därmed förnekas även deras samtidighet med turisterna. Folket på turistorterna förvandlas till sevärdheter, till tecken på ett omodernt liv som vi kan drömma oss tillbaka till och tjasas av på vår semester från den moderna världens alla krav och måsten.

*

Den fåfänga jakten på samtidighet

Filosofen David Michael Levin har ihärdigt framfört tesen att synen är den västerländska traditionens allt dominerande och strukturerande kunskapssinne. Det är en blick som kännetecknas av en vilja till makt, säger Levin och ekar av Nietzsche och Foucault. Men Levin upprepar inte bara Foucaults teser, han försöker också föra samman dem med Jacques Derridas dekonstruktioner av den västerländska traditionens metafysisk. Jag skall avsluta artikeln med att fördjupa mig något i dessa för att försöka visa på möjligheten av en annan värld än den etablerade turismens. *Den moderna turism jag talat om hittills kan sammanfattningsvis beskrivas som att den förnekar att de besökta människorna lever i samma värld som*

besökaren, eller annorlunda uttryckt: deras samtidighet förnekas. Men det underförstår ju att vi lever i fas med tiden. Kan man det?

En grundläggande utgångspunkt i Derridas författarskap är kritiken av det han kallar närvarometafysiken, det vill säga tron på ett självklart nu varifrån subjektet kan se och förklara världen. Men Derrida visar att världen alltid är i rörelse och att tiden därmed ständigt är ur led. Det går inte att finna någon plats, något avgränsat nu, där subjektet kan slå sig till ro i sig självt för att därifrån se och förstå världen. Så snart man försöker stanna upp i nuet inträder en förskjutning, tiden går ifrån betraktaren och en skillnad mellan nyss och nu har uppstått. Det visar sig vara omöjligt att göra någon skillnad mellan en äkta närvaro i nuet och en förmedling av ett nyss passerat nu. Det innebär att ingen människa är samtida ens med sig själv. Ingen människa kan därmed heller förstå sig själv eller någon annan fullt ut. Förutsättningarna har alltid redan förändrats. Ett beslut vilar alltid på analysen av en situation som inte längre föreligger. Och det är just denna tidens ofrånkomliga urledvridning som enligt Derrida möjliggör rättvisan som ideal och som förhållningssätt till den andre. Eftersom tillvaron är omöjlig att bestämma kan beskrivningar aldrig vara uttömmande och lagar aldrig fullkomliga. Istället är varje stund öppen, och erfarenheten av den kan aldrig vara säkrare än ett kanske. Därför har vi alltid en möjlighet att välja och ett ansvar för hur vi valt.

Den privilegierade roll blicken givits i moderniteten är beroende av tron på en närvarometafysik som hävdar att det sanna nuet är det där det iakttagande subjektet befinner sig. Det är utifrån denna trygghet i nuet som det ideala moderna subjektet förstår världen och förklarar objekten för tillhörande en annan tid. Det finns alltså en grundläggande koppling mellan blicken och förnekandet av samtidighet.

Men ett förnekande av andra människors samtidighet kan inte bestå av ett enkelt bortrivande av en blick. Det går ju inte att se något utan att rikta blicken mot det. Det går inte heller att enkelt frigöra något från alla blickar. Däremot kan tron på blicken privilegierade status skadeskjutas genom en intern kritik av de beståndsdelar som skapat den.

Objektet opponerar sig

Men en intern kritik av modernitetens blick är kanske inte tillräckligt för att skapa en mer rättvis värld. Det finns också andra vägar att gå. Enligt Walter Mignolo ger dagens globalisering oss möjligheter att se de rumsliga begränsningar som tanken om världshistoriens gradvisa framsteg innehöll. Idag tänks från nya, tidigare otänkbara, platser och därmed skapas en ny samtidighet. Den nya situation världen befinner sig i har enligt Mignolo skapat förutsättningarna för ett 'barbariskt teoretiserande' där tidigare undanträngda lokala historier tilltvingar sig samtidighet genom att upphäva möjligheten av ett privilegierat centrum för kunskapsproduktion. I den snårskog av begrepp som Mignolo lanserar i sitt skrivande finns en mycket viktig och sympatisk förståelse av behovet av att hela tiden se föreställningar och teorier ur ett geopolitiskt perspektiv. Jag tror att han har rätt i att det faktum att tankar idag kan nå oss från såväl Mexicos djungel som Los Angeles chicanokvarter omöjliggör att historien skrivs ur ett enda perspektiv, från en enda utsiktspunkt. Risken finns alltid att objektet kan opponera sig på ett språk som kan utmana samtidsförnekande uttalanden. Det gäller såväl antropologisk kunskap som turistiska bilder av exotiska urbefolkningar.

Det vi alla delar som människor är omöjligheten att vara samtida ens med oss själva. Världen har inget självklart centrum eller nu. En rättvis världsbeskrivning handlar således inte om att försöka skriva in alla jordens människor i den moderna framstegssagan. Det handlar snarare om att se och känna igen hur alla lever i en tid som är ur led, kämpande med att komma ikapp den ständigt undflyende samtiden.

Men turistnäringens marknadsföring visar istället upp de lokala invånarna som objekt, som representanter för stereotypa kulturer. De maktrelationer som möjliggör sorterandet av människor på resmålen i de tydliga kategorierna lokala och turister osynliggörs. Det skulle inte kräva mycket möda eller utrymme för att istället berätta om de besökta människorna och deras livsvillkor: att låta dem träda fram i en berättelse som skulle kunna ge möjligheter till reflektion över de sociala, politiska och ekonomiska faktorer som för samman turister och lokala på samma plats. Men det görs inte. *Målet är att sälja världen, inte att göra den förståelig.* Genom

denna prioritering underlåter de allra flesta av turistindustrins aktörer att ta vara på de möjligheter att skapa en mer jämlik värld som deras näring innehåller. Det är synd.

Huvudsaklig litteratur

- Derrida, Jacques, *Rösten och fenomenet: introduktion till tecknets problem i Husserls fenomenologi*, Stockholm: Thales, 1991.
- , *Marx spöken: skuldstaten, sorgearbetet och Den nya internationalen*, Göteborg: Daidalos, 2003.
- Fabian, Johannes, *Time and the other: how anthropology makes its object*, New York: Columbia Univ. Press, 1983.
- Foucault, Michel, *The birth of the clinic: an archaeology of medical perception*, London: Routledge, 1989.
- Haraway, Donna J., *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan©_Meets_OncoMouse: feminism and technoscience*, New York: Routledge, 1997.
- Levin, David Michael, *The philosopher's gaze: modernity in the shadows of Enlightenment*, Berkeley, Calif.: Univ. of California Press, 1999.
- Mignolo, Walter D., *Local histories/global designs: coloniality, subaltern knowledges, and border thinking*, *Princeton studies in culture/power/history*, Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Urry, John, *The tourist gaze: leisure and travel in contemporary societies*, *Theory, culture & society*, London: Sage, 1990.
- Wood, Robert E., »Touristic ethnicity: a brief itinerary«, *Ethnic and racial studies* 21, no. 2: 1998.